

**ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У ВИКОРИСТАННІ
ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА**

УДК 37.035.3:745/749

Леонід Оршанський, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну

Анастасія Хомич, магістр
кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

**ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У
ВИКОРИСТАННІ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА**

У статті висвітлюються проблеми формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя трудового навчання у використанні декоративно-ужиткового мистецтва в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи.

Ключові слова: педагогічна компетентність, орнамент, народна символіка, “декоративно-ужиткове мистецтво”, “етнодизайн”.

Постановка проблеми. Існують різні підходи до визначення дефініції професійної компетентності педагога. Відомий філософ і педагог І.А. Зязюн [3, 124] підґрунтям педагогічної майстерності визначає професійну компетентність, зміст якої полягає у знанні предмета, методики його викладання і психології.

За Н.П. Волковою [2, 365], професійна компетентність передбачає наявність комплексних професійних знань, що включає знання предмета, методики його викладання, знання педагогіки й психології та вмінь їх синтезувати, аналізувати педагогічні ситуації, а також натхненність (у висловленні власного погляду, міркувань тощо). Науковець визначає педагогічний професіоналізм як уміння вчителя мислити та діяти професійно. Педагогічну компетентність учителя як єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності обґрунтовують Н.Є. Мойсеюк [4, 431], П.П. Терехов [7, 74] та інші.

Виходячи з зазначеного вище, педагогічна компетентність нами трактується як здатність самостійно та ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна компетентність учителя трудового навчання стосовно використання декоративно-ужиткового мистецтва в педагогічному процесі нами розглядається як здатність самостійно й ефективно застосовувати твори мистецтва в процесі навчання й виховання школярів. Підґрунтям означеної діяльності мають бути знання семантично-знакової мови декоративно-ужиткового мистецтва.

Відомо, що зміст теоретичної готовності визначається навчальними програмами дисциплін, що складають змістовий компонент професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання. Підготовка майбутніх вчителів трудового навчання до використання декоративно-ужиткового мистецтва в навчально-виховному процесі здійснюється у процесі вивчення таких нормативних навчальних дисциплін (історії та культури України, культурології, естетики, філософії освіти), методики викладання декоративно-ужиткового мистецтва в школі, спеціальних предметів (теорії та історії декоративно-ужиткового мистецтва, основ композиції, практикуму з художньої обробки матеріалів, етнодизайну тощо) та у процесі педагогічних практик. Структура змістового компонента художньо-трудої підготовки студентів представлена у вигляді концентричних кіл. Подальше радіальне просування здійснюється в ході ідентифікації подібних і відмінних ознак у різних видах декоративно-ужиткового мистецтва.

Особливості формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя трудового навчання щодо використання декоративно-ужиткового мистецтва полягають у підготовці студентів за двома напрямками. Перший, базисний, – ґрунтується на формуванні у студентів естетичного сприймання творів декоративно-ужиткового мистецтва на основі розуміння його символічно-знакової мови. Другий, методичний, – на усвідомленні педагогічного потенціалу декоративно-ужиткового мистецтва, що передбачає конкретизацію педагогічних умов використання мистецького декоративно-ужиткового компонента у змісті професійної

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У ВИКОРИСТАННІ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

підготовки майбутніх учителів трудового навчання.

Твори декоративно-ужиткового мистецтва постійно присутні в повсякденному житті студентської молоді, які займаються художньо-трудою діяльністю. У зв'язку з цим можна стверджувати: ці мистецькі твори досить сильно впливають на розвиток їхніх естетичних почуттів та духовних цінностей. Задля підвищення ефективності занять декоративно-ужитковим мистецтвом у вищому педагогічному навчальному закладі важливо дотримуватись таких педагогічних умов: індивідуалізації цілеспрямованих впливів на студентів залежно від особливостей їхнього характеру, творчих можливостей; інтеграції декоративно-ужиткового мистецтва у навчально-виховний процес з метою розвитку візуальної пам'яті, образної уяви, креативного мислення (психічних процесів), а також творчого потенціалу; створення в студентському колективі творчого мікроклімату, психологічного середовища взаємодопомоги і вимогливості [5, 212].

Формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя трудового навчання у процесі художньо-трудої підготовки найкраще здійснюється при вивченні художньо-семантичного змісту елементів і мотивів декоративно-ужиткового мистецтва, зіставленні графіки візуальних знаків та їх лексичних позначень у народних назвах. Кожному мистецтву властива своя автентична символіка. Мистецтво, як найдавніша знакова система, сприяє науковому вирішенню ряду етноісторичних та культурологічних проблем, адже символи мають важливе значення для розуміння природи людини та визначення різноманітних аспектів її життєдіяльності. Знаки-символи наносили на будівлі, предмети побуту й одяг, вони мали охороняти, захищати житло, худобу і людей від злих сил, незрозумілих природних явищ і приносити щастя. Найдавнішими духовними захисниками українців були: вишита сорочка, плахта, тканий пояс, рушник, ліжник, килим, доріжка, писанка тощо. Донині навколо лексико-семантичного тлумачення символів існує певна полеміка у середовищі мистецтвознавців і педагогів.

Читання, декодування візерунків дозволяє виявити загальні, неперехідні, вічні символи і знаки, закони розвитку людини, природи, Всесвіту. Моделюючи і варіюючи ними, можна створювати нову реальність, рукотворне продовження природи.

Існують різноманітні підходи семантичної класифікації орнаментів декоративно-ужиткового

мистецтва. Класифікуючи ці зображення, потрібно ґрунтуватися на таких ознаках: 1) графічна ідентифікація символів (за формою); 2) колористичність; 3) метафоричність [6, 21]. Сукупність виділених ознак визначає інтегрований образ, який можна виразити словесно, музично, пантомімічно, образотворчо.

Орнамент у своєму первісному вигляді – це певне магічне заклинання, яким покривалася поверхня ритуальних печер, фігур і посуду. Пізніше ці магічні знаки були перенесені на побутові предмети та знаряддя праці (вишивку, прядку, ткацький верстат, глиняний посуд, іграшку) і стали декоративними знаками.

Стародавні орнаменти відзначаються різноманітністю узорів, оригінальністю їх розташування і витонченістю кольорових сполучень, які створювалися протягом століть залежно від географічних, історичних і культурних умов. Людина, яка жила постійно серед природи, спостерігала за нею, вже у глибокій давнині навчилася створювати нескладні візерунки, умовні знаки-символи, якими вона виражала своє сприйняття навколишнього світу і ставлення до незрозумілих явищ природи. Кожна лінія або знак були зрозумілі їй за змістом, а головне – стали одним із засобів міжособистісного спілкування.

Перші знаки-символи, своєрідні магічні форми орнаменту, звертання первісних людей до богів, які й дотепер зустрічаються в образах декоративно-ужиткового мистецтва, скоріш за все були пов'язані з магією періоду первісного полювання. Один з них має назву меандрового або ромбо-меандрового – це ромби різної форми з перерваними лініями, які заходять одна за одну. Розгадку виникнення ромбо-меандрових знаків запропонувала Н.М. Бібік [1, 14], яка пов'язала ромбо-меандрові візерунки зі знаками, зафіксованими на одязі і рушниках, з природним орнаментом, який утворився на косому або прямому зрізі бивня мамонта. Цей малюнок, який перейняли народні майстри у природи, пережив тисячоліття й дійшов до наших часів.

Серед них такі: крапка, пряма (горизонтальна, вертикальна), ламана, крива; багатокутники (трикутники, коло, квадрат, ромб), хрест, спіраль, луска, двозуб, тризуб, безконечник тощо. На превеликий жаль, втрачено багато старовинних орнаментів, які віками передавалися з роду в рід як магічні захисні обереги. Кола, ромби, зубці, хвиляки давніх орнаментів нині сприймаються нами як абстрактні лінії. Проте наші пращури не тільки зображали їх, але й “читали” – це була складна абстрактно-знакова система, яка давала змогу пізнавати навколишній світ, навколишню

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У ВИКОРИСТАННІ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

дійсність. Назви мотивів свідчать про глибоку реалістичність й образність світобачення народу. Ці знаки символізували зображення землі, води, людей і тварин, птахів і рослин.

Прямою горизонтальною лінією позначали поверхню землі, горизонтальною хвилястою – зигзагом, “хвилькою”, “вужиком” – воду, а вертикальною хвилястою – дощ, хвилясті лінії символізували небесну вологу, що падає з неба, тобто дощ, побажання добра і багатства; трикутниками – гори, лініями, що перехрещуються – вогонь і блискавку. “Завиток” виступає знаком рослинності, мотив “баранячих ріжок” пов’язаний із ідеєю щорічного відродження божества рослинного світу, квадрат, поділений на чотири частини – вінець нового будинку – зрубу або засіяне поле. Сонце – це небесний вогонь, про який люди в різні часи мали своє уявлення, однак завжди шанували і возвеличували. Джерело світла позначали фігурами у вигляді кола, квадрата та ромба, кола з хрестом всередині, вони символізували тепло, радість. Жіноча фігура з піднятими догори або опущеними руками символізувала образ Матері-Землі, Великої Богині, пов’язаний із шануванням землі і вологи. Вона охороняла все живе на землі. Східнослов’янське божество Берегиня, або Мокош, вважалася покровителькою води, господарства, родинного вогнища і рукоділля.

Саме при вивченні теоретико-мистецьких засад декоративно-ужиткового мистецтва вкрай важливо використовувати графічні групи орнаментальних символів, які формують фахову компетентність, розвивають просторову уяву, образне мислення і творчі уміння студентів.

Елементи духовно-матеріальної культури, крім графіко-символічної, мали ще й усталене кольорове трактування. Символіка побутових предметів, живих істот, рослин виступала в поєднанні з символікою кольорів, якими вони були позначені або виділені. Значною мірою створенню кольорової символіки сприяла емоційна дія кольорів. Люди ототожнювали кольори з важливими для них речами, подіями, природними явищами, психологічним станом тощо.

Роль кольорової символіки в суспільстві пропорційна долі міфологізму в його свідомості. Зі зростанням ступеню раціоналізму зменшувалася роль символіки взагалі та символіки кольорів зокрема. З відродженням національних форм культури виникла необхідність у вивченні та поясненні історично зумовлених традиційно сталих форм кольорової символіки, яка зберігає свої традиції в геральдиці, державних знаках та клейнодах, декоративно-ужитковому

мистецтві, національних формах професійного мистецтва тощо.

Так, червоний колір у народній уяві українців виступає як символ сили, чоловічої статі, здоров’я, любові, влади, добробуту, а також життя, буйного цвітіння, кохання. Трактування інших кольорів представлене в контексті колористики природного середовища українців: зелений колір символізує життя, весну, пробудження природи, багатство рослинного світу, надію, добрий настрій; блакитний, синій – небо, повітря, воду, здоров’я, чистоту, спокій, силу; жовтий – сонце, осінь, нива, багатий урожай, достигле зерно, достаток, а також місяць і зорі; брунатний (коричневий) – землю-годувальницю, дерева; білий – чистоту, зиму, неозорість; чорний – символізує землю, плодючість, журбу, жіночу тугу за рідними.

Метафоричними символами українського декоративно-ужиткового мистецтва є символи води, неба, землі, зіроч, сонця, місяця, хмар. Так, наприклад, вода символізує жіночу стихію, основи Всесвіту; джерело – символ угамування духовної спраги; небо – символізує батька, а земля – матір; зоря – це гарна молода дівчина; сонце – символ найбільшої сили природи, чоловічої стихії, тепла, радості; сонце, місяць і зірки – символізують господарю, господаря і дітей; хмари – метафорично символізують неславу, поговорі.

Мета художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання полягає не лише у створенні красивого рушника, серветки, дерев’яної тарелі чи скриньки, а й у включенні в орнамент елементів та символів, які мають певне значення та декодуються. Адже у минулі часи майстри, які стилізували природні об’єкти (квіти, дерева, тварин, людей тощо), в орнамент вкладали особливий зміст. Рослини, зокрема квіти, символізували вічне цвітіння, невмирущу красу. Зокрема, волошка – це символ шанобливості, чистоти й святості. Зображення братків символізувало радість зустрічі; бузку – перші почуття закоханості; маргаритки – мінливість, а іноді дружбу; ромашки – вітху у біді, зцілення від хвороб; барвінок втілював ідею довголіття, сімейного щастя; листя папороті символізувало довір’я; гладіолус – удачу, невразливість; лілія – таємницю життя. За легендами, квітка лілії – це символ жіночих чарів, чистоти та цноти. Троянди символізувала нове романтичне захоплення чи давнє дбайливо збережене почуття, білі троянди – байдужість, махрові – зраду в коханні, бутон троянди – безневинне серце. Квіти незабудки уособлювали тривалу пам’ять, вірність у коханні; чорнобривці – чоловічу красу, добробут. Візерунки, що нагадують листя хмелю,

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У ВИКОРИСТАННІ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

відносилися до молодіжної, весільної символіки, значення дуже близьке до символіки води і винограду, бо несуть у собі значення розвитку, молодого буянства та любові.

Неабиякого значення набуває трактування народної символіки окремих видів рослин і тварин, коли майбутні педагоги вивчають не лише їх символічні властивості, а й застосовують відповідні зображення на виробах декоративно-ужиткового мистецтва. Так, дуб – чоловіче дерево, символізує козака, силу, мужність, міцне здоров'я, незламність (старі дуби здавна використовувались як місця обрядових дій), дубове листя – силу, мужність, здоров'я. Калина є символічним деревом українського роду. З давніх-давен вона пов'язувалася з народженням Всесвіту, вогненної трійці: Сонця, Місяця та Зорі. А оскільки ягоди калини червоні, то вони стали символом крові та невмирущого роду, а також символом любові, щастя, здоров'я, багатства, краси; надії або розлуки, зв'язку з потойбічним життям. Дуб і калина – саме ті мотиви, що найчастіше зустрічаються на парубочих сорочках і поєднують у собі символи сили і краси – сили незвичайної та краси невмирущої.

За допомогою світового дерева у людській свідомості моделювалася триярусна вертикальна структура космосу – три царства: земля, небо і підземний світ. Дерево як символ – архетип в українському фольклорі уявляється як дерево світоворче (особливо в космогонічних колядках), дерево часове, що єднає минуле, теперішнє і майбутнє, та дерево роду, його симетрія означає припинення хаосу, встановлення зв'язків між частинами світу. Зображення Світового дерева (повні, часткові, трансформовані у геометризовані орнаменти) трапляється на старовинному посуді, ювелірних прикрасах та керамічних виробах, килимах, вишивці, писанках. Використання такого мотиву, як "дерево життя", у вишивці, художньому ткацтві, килимарстві та інших видах декоративно-ужиткового мистецтва є цілком закономірним. В українській народному мистецтві, зокрема вишивці, переважають стрічкова, букетна, вазонна композиції.

Серед тваринного світу головними символічними істотами в уявленні українців є птахи. Особливе місце займають лелеки як символи достатку, родючості, довголіття, материнських почуттів, передвіщає блага долю, народження дітей. Шлюбну пару символізують соколи, голуби. Голуби та горлиці – символи любові, чесності, щирості та вірності, знаменують початок нового дня. Лелека – культовий птах сонця; його приліт і відліт символізували

інтенсивність сонячного тепла, вісник родючості, що приносить дощ. З великою любов'ю ставилися українці до ластівки – вірної супутниці людської оселі, яка завжди несе добру звістку. Лебідь – символ лагідності, плавності, ніжності. Символом краси, достатку, родючості, безсмертя, зичення багатства виступає павич. На подільських весільних рушниках павич є головним символом молодят, які мають над собою Боже благословення – вінець чи вінок.

Серед тварин найбільшою повагою в українській мистецькій традиції користується кінь, який символізує силу, витривалість, долю, вірність людини рідній домівці, рідній землі, товариш, помічник; у метафоричному значенні кінь символізує Сонце. Вівця символізувала боязкість, соромливість, лагідність, необразливість, пасивність, терпіння, простоту, піддатливість, безвинність, м'якість, ніжність, любов, жертвність; корова – символ святості, родючості, достатку, благоденства, годувальниці. Зображення корови і козла пов'язувалися з родючістю. Роги, як відомо, також символізували могутність. Кіт і собака найулюбленіші образи народного мистецтва: кіт символізує лагідність, спокій, кохання, а собака – символ вірності, оберіг. Олень – міфічна тварина, образ якої пов'язується зі сходом Сонця, він щоранку виводить Сонце з підземного царства на небо, виступає символом благородства, довгого життя, заможності; оленіці, лосиці з дітьми – символ материнства.

Символи матеріального світу – це, зазвичай, ті речі, що супроводжують людину впродовж усього життя. Милуючись картинами, розглядаючи розписи, вишивки, писанки, килими, гончарні чи різьблені з дерева вироби, студенти зустрічають відомі їм речі – доріжку, кошик, писанку, решето, рушник, таріль, скриньку тощо. Так, Великодне яйце – крашанка, крапанка, скробанка, писанка – символізує весняне пробудження природи й родючість; доріжка – вічність; рушник – єдиний життєвий шлях, спільну долю, обріг, чистоту почуттів, глибину безмежної любові до свого рідного краю. Коровай – символ праці, вдалого одруження, майбутнього морального й матеріального благоденства та добробуту, щасливого продовження роду. Особливо яскраво символи цієї групи виражають національну своєрідність форм і виявляються в сімейно-побутовій, календарній і трудовій обрядовості.

Орнамент, разом з іншими декоративними засобами, зокрема формою, органічно виражає цілісність і гармонію мистецького виробу, складає

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com